

האתגרים וההזדמנויות לישראל בשנה הקרובה

אודי דקל ועומר עינב

בחלוף חמש שנים מתחילתה של הטלטלה האזורית הדרמטית, נעשו החדש, הלא-צפוי והבלתי-מוכר למובנים מאליהם. פרק הזמן המשמעותי – שבמהלכו מדינות התפרקו, משטרים נפלו וקמו ומלחמות לא פסקו – טרם הסתיים, ונהיר כי זו המציאות שתלווה אותנו בעתיד הקרוב. שלושה מאבקים מתנהלים במקביל, והם משולים לתנועה טקטונית של לוחות יסוד בעולם הערבי: האחד – המאבק החברתי-כלכלי שהצית את 'האביב הערבי', שאותו הובילו צעירים מתוסכלים אשר כל הדרכים נחסמו עבורם, ואשר הרגישו שאינם יכולים להגשים את שאיפותיהם. ההתפתחויות שחלו מאז שצעירים אלה יצאו לכיכרות רק הרחיקו אותם עוד יותר מהיעד הנכסף; השני – המאבק הבין-עדתי בין הסונים לשיעים על הדומיננטיות האזורית. נגד ההגמוניה המתפתחת של 'הציר השיעי' בהובלת איראן התייצבה חזית סונית מפוררת ומסוכסכת שכללה את ערב הסעודית, טורקיה, מצרים, ירדן ונסיכויות המפרץ, וכן גורמים סלפים-ג'האדיים – אל-קאעדה וה'מדינה האסלאמית'; השלישי – המאבק בתוך המחנה הסוני נוכח עליית 'המדינה האסלאמית', הנושאת רעיון סוני חדש/ישן של ח'ליפות המבוססת על חוקי השריעה והמובילה מאמץ חדש להגשימו – הציב שורת מתנגדים ארוכה: המדינות הסוניות, האסלאם הפוליטי ותנועות סלפיות סוניות מלבד 'המדינה האסלאמית'.

הדינמיות והמאבקים הרב-שכבתיים מציבים אתגרים כבדי-משקל, ולצדם הזדמנויות רבות לעיצוב סביבה אסטרטגית מסוג אחר. כפילות זו נכונה לגבי כלל הגורמים המעורבים במזרח התיכון, קל וחומר לישראל. המדיניות הישראלית התאימה עצמה לשינויים התכופים, בעיקר באמצעות חיזוק מרכיבי ההגנה והימנעות מהתערבות, כל עוד הדבר אפשרי. אולם, בה בעת נותרה ישראל מקובעת ביכולתה לבנות מנופי השפעה, לפחות בסביבתה האסטרטגית הקרובה, והיא ממשיכה להתבסס על הגיונות וכללים שאינם תקפים יותר. לכן, האתגר וההזדמנות המשמעותיים ביותר עבור ישראל

בשנה הקרובה הם אימוץ צורות חשיבה מעודכנות, הבנה כי היא נמצאת בעיצומה של המערכה העיקרית לעיצוב פני המזרח התיכון, ובתוך כך מיקומה ומעמדה שלה, והצורך לגבש תפיסה המחפשת הזדמנויות ופיתוח תמהיל חדש של כלים ומאמצים רב-תחומיים.

העיקרון החשוב ביותר בעיצוב סדר היום האזורי לקידום האינטרסים של ישראל הוא ההבנה כי מתקיימת זיקה הדוקה בין תהליכים ומגמות במרחבים גיאוגרפיים שונים. בניגוד למזרח התיכון טרום 2011, כיום בלתי-אפשרי כמעט להתמודד עם אתגר בזירה אחת בלי שתיווצר זיקה לזירה אחרת, או שההתמודדות תחולל שרשרת השלכות בלתי-מוכוונות. לפיכך, קשה לקדם הזדמנויות בתחום מסוים ובאופן עצמאי, ונדרש לרתום שחקנים שונים – מדינתיים ולא-מדינתיים – כשותפים. היחלשות המבנה המדינתי בחלקים נרחבים של האזור הפכה את ההשפעות החברתיות-תרבותיות למשמעותיות במידה רבה יותר, כשנקודת הייחוס צריכה להשתנות בהתאם לכך, תוך שימת הדגש על בניית קואליציות אסטרטגיות על-מדינתיות, לצד יצירת מגע עם גורמים תת-מדינתיים רלוונטיים.

על מקבלי ההחלטות בישראל לזכור שעכשיו, יותר מאשר בעבר, סביבתה הקרובה של ישראל היא מערכת סבוכה, מרובת פנים והגיונות, המתאפיינת בזיקות ובהשפעות הדדיות. ישראל נדרשת להתכונן לאפשרות של התפרקות הסדר המדינתי הקיים במזרח התיכון והתפרקות חלק מהמדינות לתת-מדינות, לאוטונומיות, למובלעות (או לישויות אחרות) אתניות או דתיות נפרדות. לשם כך, נכון יהיה שישראל תפתח קשרים חשאיים וגם גלויים עם קבוצות אתניות ועם מיעוטים ושחקנים אחרים שאינם עוינים כלפי ישראל, ולהם פוטנציאל למלא תפקיד בונה ומייצב בעיצוב פני המזרח התיכון בעתיד. בסביבה האסטרטגית החדשה של ישראל יש הזדמנויות לשיפור מעמדה האזורי ולכינון שיתופי פעולה ביטחוניים, אנרגטיים, טכנולוגיים, חקלאיים ובתחומי המים והתשתיות, עם גורמים בעולם הערבי הפרגמטי. לשם כך נדרשת ישראל להציג את "כרטיס הכניסה": קידום התהליך המדיני עם הפלסטינים באמצעות הנחת יוזמה מדינית על השולחן, עם כוונת אמת לכוון מציאות של שתי מדינות.

הזירה הפלסטינית

התפרצותה של האלימות הפלסטינית באוקטובר 2015 הפתיעה, במידה מסוימת, את הציבור ואת ההנהגה בישראל בשל רצף הפיגועים, וכן עקב סמיכותם והבחירה באמצעי הדקירה או הדריסה, ברוב המקרים. שילוב המצע החברתי והלאומי עם השלהוב הדתי, יחד עם הרעיונות הסלפים-ג'האדיים בהשראת דאע"ש הציתו את

ההתפרצות. השכבה הצעירה בציבור הפלסטיני לא רואה מוצא ממצוקותיה, ומתוכה עולה צורך לשנות את המצב הקיים. אחד הביטויים לכך הוא בבחירה לבצע פיגועים נגד יהודים, אשר לפחות מעניקה להם משמעות ויכולת לשנות את המציאות, תוך זכייה בתהילה בשל ההתנגדות לישראל. אולם, מבט מושכל על המצב מלמד שאין מדובר בהפתעה אסטרטגית, אלא בחוליה בשרשרת התפרצויות טרור. "סיר הלחץ" עתיד היה להתפוצץ במוקדם או במאוחר בשל הצטברות המצוקות הכלכליות, החברתיות והלאומיות בקרב הציבור הפלסטיני, על רקע היעדר אופק להידברות מדינית, וכאשר רצועת עזה נותרה חרבה למעלה משנה לאחר 'צוק איתן', בעוד הבטחות לשיקום נותרו בחלל האוויר ללא כיסוי. במקביל, על ישראל להתמודד עם קמפיין מתמשך שמנהלת נגדה הרשות הפלסטינית בזירה הבינלאומית. מאבק זה מתמקד בניסיונות לדה-לגיטימציה של ישראל באמצעות האשמתה בקיפאון המדיני ותקיפת מדיניות הבנייה בהתנחלויות – שעבור הקהילה הבינלאומית היא מהווה אסמכתה לכך שאין פני ישראל לשלום ולפשרה. דוגמה לתוצאה של הקיפאון היא החלטת האיחוד האירופי לסמן את המוצרים המיוצרים ביהודה ובשומרון. על ישראל להבין שזו קריאת אזהרה נוספת בשרשרת של חרמות, הגבלות וסנקציות שיושמו עליה, אם תדבק בסטטוס קוו ולא תפעל לחידוש התהליך המדיני.¹ האינטרס הישראלי לקדם את התהליך המדיני אינו צריך לנבוע רק בשל הלחץ הבינלאומי, אלא מהבנה כי אנו קרובים לנקודת היפוך שמעבר לה לא תהא ישימות לפתרון שתי מדינות לשני עמים, ואינטרס-העל של מדינה יהודית ודמוקרטית יעמוד בסכנה חמורה.

פרט לכך, נדרש בדחיפות לגבש מענה לבעיית הטרור הפלסטיני, שיתבסס על חשיבה שאינה רק ביטחונית-צבאית, שכן מדובר בבעייתיות מורכבת אשר הטרור הוא רק אחד מהביטויים שלה. הטיפול הישראלי בהתפרצות האלימה צריך להתבסס על ההבנה כי יש פוטנציאל לזליגה של הרעיונות שמובילה 'המדינה האסלאמית', מעבר למתן השראה לצעירים השואפים לפרוץ את מעגלי הייאוש, וחוסר האמונה באפשרות לשפר את מצבם בדרך שאינה אלימה. לפיכך, ישראל חייבת להציע חלופות לציבור הפלסטיני: האחת – הפעלת מאמצים משולבים, מקבילים ומסונכרנים כמענה לטרור, במישורים הביטחוניים, התשתיתיים, החברתיים והתודעתיים, על בסיס תפיסה רב-תחומית. במסגרת זו, הדגש אמור להיות על שיפור מצבם הכלכלי והתשתיתי של הפלסטינים במזרח-ירושלים, בגדה המערבית ובעזה; השנייה – הצגת תוכנית מדינית לקידום הסדר בין ישראל לפלסטינים, ונחישות אמיתית לצאת לדרך ההסדר. יש לפעול להידברות עם ההנהגה הפלסטינית בתכלית ברורה לייצר אופק מדיני; השלישית – סיוע מאחורי הקלעים לרשות הפלסטינית או לגורמים משפיעים בחברה הפלסטינית,

בהצבת רעיונות מתחרים ואטרקטיביים נגד הסלפיה-ג'האדיה, שמנסה לכבוש את לבבותיהם של הצעירים בגדה וברצועת עזה, תוך שימוש מושכל ברשתות החברתיות והפניית תשומת לב משמעותית למערכת החינוך ולתוכני הלימוד של הצעירים, למיזמי תעסוקה והכשרה לצעירים, וכן הטמעת התחושה בקרבם שהם יכולים להשפיע באופן חיובי על עתידם. שכבת הצעירים בחברה הפלסטינית אינה מאמינה בתהליך מדיני, לבטח כזה שנעשה לצורכי נראות בלבד ("תהליך לשם תהליך"). לפיכך, חיוני להגיש את התמורות החיוביות לאוכלוסייה הפלסטינית – בדגש על שיפור ניכר באורח החיים ובחופש הפעולה, העיסוק והתנועה – ממש עם חידוש התהליך המדיני.

הזירה הצפונית

ההתפתחויות בסוריה (על השלכותיהן בלבנון) הן הסוערות ביותר בסביבתה של ישראל, ולכן ממקדות את תשומת הלב. קשה לחזות את "משחק הסיום" העתידי בזירה זו, וברקע קיים כל העת פוטנציאל גבוה להתגבשות איום צבאי, שיתבטא בעיקר בטרור כלפי ישראל. התלכדותה של הזירה הצפונית למקשה אחת נעשתה מובהקת עם התהדקותו של הציר השיעי בהובלת איראן, הכולל את משטר אסד וחזבאללה, ואשר הוא נמצא כיום במסגרת של קואליציה צבאית עם הכוחות הרוסיים הפועלים בסוריה. התלות של אסד באיראן ובחזבאללה הפכה את צפון-רמת הגולן ודרום-לבנון למרחב אחד, שמהווה בעת הנוכחית את איום הייחוס הצבאי החמור ביותר על ביטחונה של ישראל. זאת ועוד, נדמה שבשנים האחרונות, בעקבות מלחמת לבנון השנייה (2006) והמשבר בסוריה חל היפוך תפקידים בין חזבאללה לצבא סוריה: צבא סוריה, שהיווה את האיום הקונוונציונלי החמור ביותר כלפי ישראל שרוי בתהליכי התפוררות בעקבות מלחמת האזרחים והפסקת גיוס חיילים, כאשר את מקומו תופס חזבאללה, בגיבוי איראני עם כוחות 'קודס' ומיליציות שיעיות ממדינות אחרות. לחזבאללה יכולות צבאיות מפותחות – בעיקר טילים, רקטות, כלי טייס בלתי-מאוישים ומערכות הגנה אווירית. עם זאת, דרום-לבנון הפכה לגבול השקט ביותר של ישראל, כפי שהייתה רמת הגולן בעבר, בעיקר בשל אינטרס של חזבאללה להימנע מעימות בחזית נוספת עבורו, מול ישראל, בעוד רמת הגולן הופכת למגרש משחקים מרובה שחקנים, המועד להתלקחות.

התפיסה של ישראל מדרגת את האיום מן הציר השיעי בהובלת איראן כעיקרי וראשון על סדר היום מבחינת חומרתו. ציר זה התחזק בעקבות שיתוף הפעולה עם רוסיה, הכולל סיוע אווירי רוסי נרחב לכוחות התומכים בנשיא אסד בלחימתם במורדים, לצד אספקת אמצעי לחימה מתקדמים. אכן, לא ניתן להקל ראש בציר

השיעי, ויש להמשיך למנוע את התעצמותו ככל האפשר, כפי שנעשה עד כה, ולהתכוון לתרחישי הסלמה בעיתוי שבו יוכל הציר למקד את תשומת לבו בישראל. אולם, אסור להתעלם ממאפייניה הכוללים של הזירה הצפונית: 'המדינה האסלאמית' היא גורם מרכזי במאבק על עתיד סוריה, גם אם נוכחותה ברמת הגולן מוגבלת (ארגון 'שוהדא אל-ירמוק', שנשבע לה אמונים, יושב בדרום-רמת הגולן), וכך גם ג'בהת א-נוסרה, שלוחתה של אל-קאעדה, שנוכחותה בגבול עם ישראל רחבה יותר. לפיכך, יש להביא בחשבון גם את הרכיב הסלפי-ג'האדי, שנשען על דומיננטיות סוניית ועלול לסכן את ישראל בעתיד – אולי מוקדם מהמקובל לחשוב. הואיל ושתי האופציות הקיימות כרגע בזירה הצפונית – דומיננטיות הציר האיראני או הזרם הסלפי-ג'האדי – אינן טובות, בלשון המעטה, הגיעה העת שישראל תגבש מדיניות יוזמת בזירה זו, בשיתוף פעולה עם שחקנים שניתן לפעול איתם על בסיס הבנות ואינטרסים משותפים, לשם שיפור התנאים ובניית מנופי השפעה בעיקר בדרום-סוריה, וכהתכוננות לקראת ההסלמה – שבסופו של דבר תגיע.

ישראל חייבת לשקול מעורבות עמוקה יותר, מעבר לשיתוף בידע שנצבר בלחימה בטרור, במלחמתה של הקואליציה בהובלת ארצות הברית נגד 'המדינה האסלאמית'. מעורבות זו תוכל לבוא לידי ביטוי בהסכמים אסטרטגיים עם ירדן לשם יצירת אזור השפעה משותפת בדרום-סוריה; בהעברת מודיעין הנדרש לסיכול פיגועים ולפגיעה במרכזי הכובד של 'המדינה האסלאמית'; בהנחלת תפיסת הפעלה רב-תחומית למערכת המדינית והביטחונית של ישראל, הכוללת שילוב מאמצים – צבאיים, כלכליים, תשתיתיים, חברתיים ואידאולוגיים; במאמץ משותף של לוחמת סייבר נגד התעמולה של 'המדינה האסלאמית' והשימוש שהיא עושה ברשתות החברתיות ובאינטרנט; בכינון דיאלוגים אסטרטגיים, שתכליתם לבחון דרכים חדשות לעיצוב פני המזרח התיכון, מבלי לדבוק בהכרח במודלים ישנים.

מצרים וירדן

תוצר לוואי חיובי של אי-היציבות האזורית הוא הבלטת האינטרסים המשותפים לישראל ולמדינות המקיימות איתה הסכמי שלום – מצרים וירדן. היותן של שתי המדינות בעלות רוב סוני גדול העמידה אותן בפני סכנת הקצנה סלפית-ג'האדית בהשראת 'המדינה האסלאמית'. השילוב בין סכנה זו לבין הגבול הארוך שהן חולקות עם ישראל הפכו את השמירה על יציבותן, חסינות משטריהן ושלמותן למטרה עליונה עבורן, ולערך עליון עבור ביטחונה הלאומי של ישראל.

מצרים כבר פועלת בתנופה נגד שלוחתה של 'המדינה האסלאמית', 'וילאית סיני' (או בשמה הקודם – 'אנצאר בית אל-מקדס'), המעורבת בפעילות טרור פנים ענפה בסיני ובתוך מצרים. עד כה, ירדן מתאפיינת ביציבות – הן מבחינת מעמדו של בית המלוכה והן מבחינת היקף הטרור בשטחה. הממלכה הצליחה לשמור על עצמה מפני הסערות שעוטפות אותה בסוריה ובעיראק, אולם, תאים סלפים-ג'האדיים הקיימים בירדן יכולים להתפרץ ולערער את הסדר הקיים בה. ישראל חייבת להתכונן לתרחיש שבמסגרתו יהיה עליה להתייצב לצידה של ירדן, כדי לשמור על קיומה ויציבותה של הממלכה.

שיתוף הפעולה הביטחוני בין ישראל לבין מצרים וירדן מוכיח את עצמו, ולפי שעה, פירותיו ניתנים בעצם השמירה על יציבותן היחסית. האתגר וההזדמנות החבויים בהבנות הללו הם ניצול הפלטפורמה הביטחונית לקידום היבטים אזוריים נוספים. מצרים וירדן מתנגדות לשני הזרמים העיקריים היריבים לישראל במזרח התיכון – הציר האיראני-שיעי והסלפיה-ג'האדיה, ועל בסיס זה אפשר לקדם הבנות רחבות יותר. מלבד המאבק בטרור בסיני, חיוני להגיע להבנות עם מצרים בכל הקשור לשיקום עזה, כדי להפחית את הלחץ על אוכלוסיית הרצועה לפני שיתפרץ לעבר ישראל. זאת, בניסיון להשפיע על מדיניותו של הנשיא א-סיסי, שאינה מאפשרת מאז 'צוק איתן' פתרונות למצוקות ברצועה, בעיקר בשל שלילתו את חמאס והרצון למנוע ממנו כל הישג. על ישראל להרחיב את מערכת היחסים עם ירדן, שאף היא עוגן ליציבות האזורית, מעבר לממד הביטחוני, בייזום פרויקטים כלכליים, אזוריים ותשתיתיים שיניבו לה את פירות השלום. בנוסף, מצרים וירדן הן פלטפורמות להרחבת שיתופי הפעולה של ישראל עם ערב הסעודית ונסיכויות המפרץ. כדי להעמיק עוד יותר את היחסים האסטרטגיים עם מדינות אלה, על ישראל לפעול (ולא רק ברמה ההצהרתית) לחידוש התהליך המדיני עם הפלסטינים. התהליך המדיני דרוש לירדן כדי לצמצם את פוטנציאל האיום של הרוב הפלסטיני בירדן על המשטר, להפחית את הלחץ של תרחישי בלהה כמו התמוטטות הרשות הפלסטינית, וגם כדי שתוכל לממש את תפקידה המרכזי בהקשר הפלסטיני ולנצל את מעמדה כשחקנית ממתנת, במיוחד בכל הקשור להנמכת הלהבות סביב אל-אקצא.

הכוחות האזוריים

ברמה האזורית, המזרח התיכון נחלק באופן גורף לפי מחנות רעיוניים ופוליטיים הנשענים על יסודות היסטוריים, דתיים ותרבותיים. כיום אפשר להצביע על ארבעה גושים עיקריים באזור: הציר השיעי, בהובלת איראן; המחנה הסוני "הפרגמטי", בהובלת ערב הסעודית; האסלאם הפוליטי, בהובלת טורקיה, קטר ותנועת 'האחים המוסלמים';

והאסלאם הסלפי-ג'האדי, בעל שני הראשים המובילים – 'המדינה האסלאמית' ואל-קאעדה. היות האסלאם הסלפי-ג'האדי בר-פלוגתא לכל השחקנים האחרים, וכן היחלשות האסלאם הפוליטי לאחר ההפיכה הצבאית שהתחוללה במצרים ב-2013 – הפכו את איראן ואת ערב הסעודית לכוחות עיקריים במזרח התיכון, הנאבקים במספר זירות – זו נגד זו, ולכאורה שתיהן במקביל נגד 'המדינה האסלאמית'. ריבוי אינטרסים מתחרים גורם לכך ששני המחנות אינם מצליחים להתלכד לשם לחימה ב'מדינה האסלאמית', וכך גם שאר הגורמים המעורבים. שני הכוחות המאיימים על ישראל – הציר האיראני מחד גיסא והסלפים-ג'האדיים מאידך גיסא – אינם מכירים בזכותה של ישראל להתקיים. לפיכך, ישראל צריכה לבנות קשרים עם הגורמים המשלימים עם קיומה, ואשר מבינים את תפקידה החשוב בעיצוב ובייצוב האזור. לשם כך, ישראל חייבת לסלול נתיב לשיתוף פעולה עם המחנה שבהובלת ערב הסעודית, זה שנחשב קרוב יותר אליה על בסיס אינטרסים חופפים ואויבים משותפים. הימנעות ישראל מהתייחסות ליוזמת השלום הערבית היא שגויה, גם אם רבים מסעיפיה אינם מתאימים למציאות העכשווית. נדרשת הכרה בה כבסיס לפתיחת שיח עם העולם הערבי שבהובלת ערב הסעודית. כאמור, היעדר יוזמה ישראלית לקידום התהליך המדיני עם הפלסטינים מונע הבשלת יחסים רשמיים בין הצדדים, ומותיר את היעד בלתי-מושג.

הרעיון של עיצוב מפה גיאוגרפית חדשה במזרח התיכון וריבוי שחקנים במרחב צריך לעורר חשיבה מחודשת בישראל, ומן הראוי שכך יהיה. מה שנתפס כריבוי איומים יכול להיעשות מאגר הזדמנויות, בשירות אסטרטגיה אזורית הגורסת מדיניות משולבת ורבת-שכבות. כך לדוגמה, משבר האמון בין ישראל לטורקיה מבטא קיבעון ממושך, וייתכן שכדאי לבחון אותו מחדש. לשתי המדינות יש עניינים משותפים רבים, והן יכולות להפיק רווחים רבים מתיאום ושיתוף פעולה ביניהן, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בשנים עברו. בנוסף, נדרש לא לצמצם את מרחב האפשרויות בניסיון לבנות שיתופי פעולה רק עם שחקנים מדינתיים, אלא לתור גם אחר שחקנים אחרים, תת-מדינתיים, שיוכלו לשמש ערוצי השפעה של ישראל במרחב ולהצמיח כוחות חיוביים, החיוניים ליציבות ולעתיד המזרח התיכון כולו.²

השלכות על מדיניות ישראל

המדיניות של ישראל כשחקנית במרחב צריכה להיגזר מנקודת המוצא שמה שהיה הוא לא מה שיהיה, וכי בעת הנוכחית, פעולה בערפל ועל רקע כאוס אזורי היא כורח המציאות הנתונה. ראוי שהבנה זו תתורגם ליצירת הזדמנויות, במקביל לנכונות להתמודד עם איומים. מיפוי האתגרים וההפנמה כי יש זיקות בין אירועים ומגמות במקומות

שונים הם מפתח בדרך לגיבוש המדיניות. כך, למשל, חלחול לתודעה של הקשר בין השראת 'המדינה האסלאמית' כתופעה אידאולוגית ותרבותית לבין טרור הסכינים הפלסטיני יוכל לסייע לגיבוש תובנות אסטרטגיות ישראליות, בכלל הזירות. ההלם הראשוני של הטלטלה האזורית כבר הרחק מאחורינו והאיומים ידועים היטב; עתה יש לחתור ולנסות להפיק מהמצב את התשואות האסטרטגיות החיוביות הגלומות בו. המלחמה היא תרחיש קיצון, המשמש מסד לבניין הכוח הצבאי ולמוכנותו. אולם, סכנת ההסלמה למלחמה בשנה הקרובה היא מועטה, ולכן יש למקד את העשייה הביטחונית במערכה הנוכחית שבין המלחמות, לשם שיפור מצבה האסטרטגי של ישראל – לא באמצעות חיזוק הדימוי ההרתעתי שלה בלבד, אלא גם בהענקת תמורות חיוביות לסביבתה האסטרטגית בתחומי הכלכלה, האנרגיה, הטכנולוגיה, המים ועוד. בנוסף לחיזוק רכיבי ההגנה, בעיקר לאורך הגבולות, נכון לבנות מנופי השפעה במרחבים שמעבר לגבולות. ניתן לעשות זאת באמצעות שיתופי פעולה עם "מדינות השלום" ועם שחקנים פרגמטיים, בבחינת יצירת עומק אסטרטגי מלפנים, שירחיק איומים ויחסוך עלויות של פעולה ישירה.

כאשר בוחנים את המגמות בסביבתה האזורית של ישראל ואת האתגרים הנכונים לה עולות מספר שאלות מהותיות, שכורכות את ההווה עם העתיד. הדיון בשאלות אלה, שהן העיקריות הניצבות בפני הממשלה ומערכת הביטחון לקראת גיבוש המדיניות והאסטרטגיה לשנה הקרובה, יורחב ויועמק בתת-הפרקים הבאים.

הערות

- 1 Judi Rudoren and Sewel Chan, "E.U. Move to Label Israeli Settlement Goods Strains Ties," *The New York Times*, November 11, 2015, <http://www.nytimes.com/2015/11/12/world/middleeast/eu-labels-israeli-settlements.html>
- 2 Robin Wright, "Imagining a Remapped Middle East," *The New York Times*, September 28, 2013, <http://www.nytimes.com/2013/09/29/opinion/sunday/imagining-a-remapped-middle-east.html>; Jeffrey Goldberg, "The New Map of the Middle East Why should we fight the inevitable break-up of Iraq?," *The Atlantic*, June 19, 2014, <http://www.theatlantic.com/international/archive/2014/06/the-new-map-of-the-middle-east/373080/>; Mahdi Darius Nazemroaya, "Plans for Redrawing the Middle East: The Project for a 'New Middle East'," *Global Research*, September 4, 2015, <http://www.globalresearch.ca/plans-for-redrawing-the-middle-east-the-project-for-a-new-middle-east/3882>